

www.juls.savba.sk/ediela/ks; **40.** Pisárčiková M. Sila zlého príkladu // Kultúra slova. – Roč 32. – č. 1. – 1998. – S. 61-62; **41.** Považaj M. O jazyku rozhlasovej a televíznej reklamy // Kultúra slova. – Roč. 28. – č. 2. – 1994. – S. 85-88; **42.** Prachár J. Principy a technika reklamy. – Bratislava: ALFA, 1982. – 242 s.; **43.** Pravdová M. K povaze reklamního diskurzu // Naše řeč. – Roč. 85. – č. 4. – 2002. – S. 177-189; **44.** Zvaríková L. O využití slovných druhov a vetných typov v reklamnom texte // Kultúra slova. – Roč. 33. – č. 5. – 1999. – www.juls.savba.sk/ediela/ks.

II. Джерела практичного матеріалу

45. Українське телебачення; **46.** Наше Весілля. 2008. – № 4; **47.** Словацьке телебачення; **48.** Eva. 2009. – ч. 12; **49.** MINI. 2010. – № 3, март; **50.** TREND. 2006. – ч. 46, 23. novembra; **51.** Život. 5.12.2009. – 49.

Ярмак В. І. (Київ, Україна)

Деякі проблеми історичного розвитку претеритальних форм дієслова та дієслівного виду в науковій спадщині академіка Л.А. Булаховського

Дана стаття є спробою екстраполювати теоретичні погляди академіка Л. А. Булаховського, стосовні історичного розвитку претеритальних форм дієслова та дієслівного виду в слов'янських мовах, на сучасні типологічні особливості розвитку цих категорій в українській, російській і сербській мовах.

Ключові слова: предикативність, претеритальні форми дієслова, дієслівний вид, двовидові дієслова.

Данная статья представляет собой попытку экстраполировать теоретические воззрения академика Л. А. Булаховского, касающиеся исторического развития претеритальных форм глагола и глагольного вида в славянских языках, на современные типологические особенности развития этих категорий в украинском, русском и сербском языках.

Ключевые слова: предикативность, претеритальные формы глагола, глагольный вид, двувидовые глаголы.

The article is an attempt to extrapolate Academician L. A. Bulakhovsky's theoretical views regarding historical development of preterit verbal forms and verbal aspect in Slavonic languages, contemporary typological peculiarities of these categories' evolution in the Ukrainian, Russian and Serbian languages.

Key words: predicativity, preterit verbal forms, verbal aspect, two-aspect verbs.

Незважаючи на те, що в квітні цього року виповнилося вже 50 років з дня смерті видатного українського славіста, академіка Л. А. Булаховського, навіть через півстоліття аж ніяк не можна говорити про те, що його лінгвістична спадщина повністю вивчена й осмислена. Цікаво те, що дана теза великою мірою стосується й розділів мовознавчої науки, які завжди перебували в фокусі його наукових інтересів (скажімо, акцентології), так і проблематики, яка, на перший погляд, посідала маргінальне місце в його доробкові. Так, спеціального вивчення з великої історичної дистанції потребують відомі роботи Леоніда Арсенійовича

("Історичний коментар до російської літературної мови", "Питання походження української мови", "Історичний коментарій до української літературної мови", "Нариси з загального мовознавства" та інші), де він виступає не лише як вдумливий історик слов'янських мов, а і як філософ мови, зокрема, як послідовник лінгвістичного психологізму великого О. О. Потебні. Закладені в названих працях концептуальні моменти лінгвофілософського світогляду вченого, неначе дорожні перлини в нерозкритих мушлях, чекають на увагу сучасних дослідників. Академік Л. А. Булаховський вивчав цілу низку лінгвістичних проблем, пов'язаних з поняттями хронотопу та предикативності як "синтаксичної категорії, головної ознаки речення як комунікативної одиниці, що виявляється в наявності в ньому позначення центру певної події, ситуації, які оформлені у вигляді повідомлення у його співвіднесеності до дійсності, часових планів і певного мовця" [23, 489]. У цій же площині сформулювалася увага лінгвіста до історичного розвитку *претеритальних форм дієслова й дієслівного виду* як до релевантних вербалізованих і граматицізованих виявів категорії часу в слов'янських мовах, а також до особливості їхньої теоретичної інтерпретації в мовознавчій науці й практичного функціонування в різних видах художнього дискурсу.

У даній невеликій розвідці ми ставимо собі за *мету* екстраполювати теоретично вагомі, концептуальні погляди академіка Л. А. Булаховського, стосовні історичного розвитку претеритальних форм дієслова та дієслівного виду в слов'янських мовах, на сучасні типологічні особливості розвитку цих категорій в українській, російській і сербській мовах.

Як відомо, предикативність і нині відноситься до дискусійних понять: остання має "кілька дефініцій, що відрізняються ядерним словом (одні дослідники кваліфікують предикативність як граматичну категорію або функцію простого речення, інші як його обов'язкову ознаку, пов'язану чи не пов'язану з дієслівним комплексом), підходом до визначення (вербоцентричним, вузькосинтаксичним, який зосереджується на відношенні між головними членами речення або на властивостях присудка як представника предикативності..." [23, 489]. Полемізуючи з Д. М. Овсянко-Куликовським, у своїй класичній роботі "Олександр Опанасович Потебня (До шістдесятиріччя з дня смерті)", академік Л. А. Булаховський розставляє важливі акценти, характерні для його власного ставлення до кореляцій понять "*предикативність*" і "*дієслово*": "Спеціальних зауважень, мені здається, потребує одна широко розповсюджена думка. Д. М. Овсянко-Куликовський, виступаючи послідовником Потебні, коментував тезу про пізнішу зосередженість предикативності в слов'янському дієслові – в дусі визнання цієї категорії найбільш довершеною за своєю психологічною природою, що знаменує інтелектуальне зростання мов, котрим вона повною мірою притаманна, – думка, що її поділяє чимало інших лінгвістів. Я не знаходжу в самого Потебні того захопленого ставлення до значення дієслова самого по собі, яке так характерно для висловлювань Овсянко-Куликовського. Потебня в цьому питанні набагато

більш обережний і стриманий" [8, 11]. Поглиблюючи свою думку й коментуючи уже висловлення самого О. О. Потєбні, український лінгвіст зазначає: "Проте суть справи для нього не стільки в природі дієслівності як такої, скільки в історично досягнутій мовами такого типу чіткості протиставлення членів речення, якої не було в реченні давньому, де ім'я було так би мовити, набагато більш предикативним; речення становило меншу єдність, засновану на протилежності головних членів, ніж сучасне... Саме з цього погляду Потєбня надавав значення продукуванню дієслова (саме продукуванню, оскільки він дорікав деяким лінгвістам свого часу за нездатність зрозуміти, як може бути мова без дієслова..." [8, 11].

Характеризуючи категорію часу в цілому, Л.А. Булаховський, природно, відштовхується від того, що остання знаходить свій вияв у відповідних ознаках понять, зв'язаних з дією або станом, проте підкреслює, що "навіть чи існує мова, в якій час морфологічно був би виражений в його чистому значенні" [12, 190]. Що ж до типологічних ознак, спільних для темпоральної системи дієслівної словозміни слов'янської мов, то, на думку Леоніда Арсенійовича, більшість з них "сягає індоєвропейської мови-основи, менше спільних рис успадковано з праслов'янської мови; зустрічаються також типологічні подібності, що виникли в період самостійного функціонування цих мов. Типологічні відмінності в темпоральних системах аналізованих слов'янських мов виникли в процесі діалектного членування праслов'янської мови і самостійного історичного розвитку кожної зі слов'янських мов" [11, 223].

Окрім багатьох інших типологічних ознак, що об'єднують східнослов'янські мови, однією з безсумнівно релевантних рис є їхня подібність у галузі претеритальної системи. Так, зокрема, мається на увазі трьохелементний типологічний поділ слов'янського мовного простору, запропонований професором Ю. С. Масловим, котрий зробив вагомий внесок до слов'янської аспектології. Як відомо, вчений виділяє: північнослов'янський "безаористний" тип (до його найбільш яскравих представників віносяться, зокрема, російська й українська мови), та "напіваористний" сербсько-хорватський тип, котрий посідає проміжне становище між першим і так званою "Аористою" групою (до якої лінгвіст зараховує болгарську й македонську мови) [детальніше про це див.: 21, 225-249]. У мовах, що належать до згаданої першої групи, прості (синтетичні) претерити, – аорист і імперфект, рано втрачаються, а на зміну цій опозиції приходить опозиція перфективно-неперфективна група дієслівних форм, в той час як загальнослов'янський претерит трансформується в простий претерит, котрий, власне, більше не може вважатися перфектом. "Основною аспектно-часовою опозицією в межах претерита тут є претерит доконаного виду, який можна трактувати як своєрідний "глибинний" аорист: претерит недоконаного виду – як "глибинний імперфект". Згадана опозиція функціонально використовується для розмежування двох основних планів оповіді: плана

сукцесивності й плану одночасності ... (за допомогою форм аориста, перфективних з погляду часу, дія просувається вперед, а за допомогою форм імперфекта – затримується, уповільнюється)" [там само, 235].

У своїй відомій роботі "Історичній коментарій до української літературної мови" академік Л. А. Булаховський особливо акцентує на тому, що "українська мова, проти найдавнішого слов'янського стану, підлягла дуже значним змінам у складі своїх дієслівних форм. Вона втратила з давніх синтетичних (суцільних) форми так званого "преходящего", або імперфекта (минулого часу, що описує із значенням повторної дії або дії, яка тривала), та аориста (минулого часу, що описує із значенням виконання дії поза відношенням до тривалості), і значення минулого набула дієприкметникова частина давньої аналітичної (складної) форми перфекта (результативного тепіршнього часу). ... Українська мова в цьому відношенні пішла шляхом, близьким до того, що ми бачимо в ряді інших слов'янських мов ..., які втратили давні синтетичні форми минулого часу і коштом їх, з тими або іншими змінами, висунуті аналітичні форми перфекта" [9, 316]. У згаданій роботі академіка Л. А. Булаховського знаходимо також і загальні міркування, стосовні боротьби синтетизму й аналітизму в галузі претеритальних форм східнослов'янського дієслова: "При загальній тенденції мови звільнятися від неістотних формальних значень форми перфекта мали ту перевагу перед синтетичними, що, при однаковості закінчення для обох видів, давали можливість розрізнити їх самою основою: *бачив : побачив, в'язав : розв'язав* тощо. У пам'ятках світського письменства ми спостерігаємо з цієї причини дуже ранню втрату аориста та "преходящого" і заступлення їх формами перфекта. Вже в найдавніших східнослов'янських пам'ятках цього роду аорист та "преходящий" **як живі форми не вживаються**" (підкреслення наше — В. Я.) [9, 316]. Коментуючи історичний розвиток претеритальних форм в українській мові, Леонід Арсенійович уважно вивчає й не випускає з поля зору низку питань, пов'язаних з їхнім функціонуванням протягом різних періодів її еволюції, причому в межах різних літературних стилів, у тому числі й художніх: "У книжній українській мові церковнослов'янського типу аорист та імперфект тримають довго як безумовно штучні форми. Їх вживають ще навіть письменники XVII ст." [там само, 317].

Звертаючись у цьому контексті до історії й сучасного стану російської літературної мови, підкреслимо, що форми перфекта (у власне перфектному значенні) без допоміжного дієслова фіксуються, починаючи з найбільш ранніх літературних пам'яток XI-XII століття. Форми аориста й імперфекта рано виходять з ужитку, а про вихід з ужитку й зникнення синтетичних форм минулого часу свідчить також їхнє помилкове вживання вже в пам'ятках XII-XIII століття, котре з плином часів все більше посилюється. Виходячи з даних пам'яток, можна вважати, що аориста в російській розмовній мові не було вже в XIV столітті, імперфект же зник

ще раніше, – на думку деяких авторитетних дослідників, у XII столітті, проте в книжно-літературній мові, надто в перекладних книгах, літописах і житіях, імперфект фіксується аж до XVIII століття [детальніше про це див., напр.: 16, 299-303]. Функції зниклих минулих часів став виконувати перфект, який отримав можливість реалізовувати всі нюанси дій, котрі виражалися раніше за допомогою аориста й імперфекта. Таким чином, "загальна історія форм минулих часів, що реконструюються для "вихідної" системи давньоруської мови, являє собою процес поступового відмирання синтетичних часових утворень (імперфекта й аориста) за рахунок розширення функцій перфекта" [16, 325]. Цей висновок авторитетних сучасних істориків російської мови перегукується з постулатами, котрі ми знаходимо у відомій концептуальній праці Леоніда Арсенійовича "Історичний коментар до російської літературної мови". Зокрема, визначаючи місце "попередників" нинішніх російських форм умовного способу з часткою *бы* старовинних форм аористного типу в давньоруській мові, вчений підкреслює: "Східнослов'янські пам'ятки до XIV ст. включно користуються формами такого типу, але в деяких з них уже виявляється своєрідна "раціоналізація", котра з плином часу охопила всю російську мову: узгодження з підметами власне дієслівної частини втрачається, центром дієслівності стає колишня частина дієприкметника, а з усієї системи форм допоміжного дієслова утримується лише 2-3 ос. одн. *бы*, що перетворилася для всіх осіб і чисел на формальну частку, яка тяжіє до сполучників і є носієм модального значення" [11, 224].

З сучасних претеритальних форм російської мови академік Л. А. Булаховський, зокрема, особливо детально коментує ті, котрі вимагають спеціального пояснення з історичного погляду: "Факти структури нинішніх форм минулого часу (за походженням дієприкметників), які потребують пояснення, нечисленні. У головних рисах – вони мають фонетичний характер. Сюди відносяться: відпадиння л після приголосних (крім т, д) наприкінці слова (в формі чоловічого роду одн.): *мог* із "могль", *пек* із "пекль", *вез* із "везль", *греб* із "гребль", *умер* із "умерль" і под.; спрощення груп тл, дл в л: *шел*, *шла* з "шьдль", "шьдла", *плел*, *плела* з "плетль", "плетла", – явище дуже давнє, спільне для східнослов'янських мов і південнослов'янських і хронологічно у будь-якому разі досхіднослов'янське" [11, 222].

Підбиваючи проміжні підсумки, зазначимо: певна річ, що всі нюанси претеритальної семантики, притаманні аналізованим темпоральним конструкціям в давньоукраїнській і давньоруській мовах, реалізуються в усіх сферах їхнього функціонування, а надто в галузі мови художньої літератури, своєрідність якого, як не парадоксально, найбільш повно виявляється в перекладах сербською мовою, котра є одним з найкolorитніших представників південнобалканської напівористної групи. До того ж, необхідно враховувати, що і в повсякденному мовленні, а надто в контексті будь-якого художнього твору, претеритальні дієслівні форми

неодмінно "заковані" в рамки темпоральності як "функціонально-семантичної категорії, яка виражає часові відношення в мовній системі, позначені стандартними граматичними, словотворчими, синтаксичними й лексичними способами, ... у вигляді часової локалізації в її відношенні до часу інших подій у висловленні, тексті. Темпоральність є інтегральною ознакою функціонально-семантичного поля, домінантою (ядром) якого виступає дієслівний граматичний час..." [23, 604]. Треба сказати, що сербістика завжди була якщо не лейтмотивом славістичних студій ученого, то принаймні надзвичайно вдалим компаративним фоном. Це зумовлено не лише тією обставиною, що саме так званий "напіваористний" тип, до якого прийнято зараховувати сербську мову, на думку багатьох лінгвістів, є найцікавішим, а не меншою мірою й тим, що і в галузі еволюції дієслівного виду сербська мова являє собою унікальне явище в контексті інших слов'янських (про що буде сказано нижче).

Авторитетний аналіз статусу рефлексів праслов'янських дієслівних претеритальних форм у штокавському, чакавському та кайкавському діалектах можна знайти, скажімо, ще в сербських лінгвістичних студіях першої половини ХХ століття. Так, наприклад, професор Ф. Полянець констатує: "Що стосується часових форм, то імперфект у цих трьох говорах (враховуючи невеликі залишки в деяких говорах) зник майже зовсім..." [28, 200]. Та сама думка червоною ниткою проходить і в дослідженнях середини й кінця ХХ століття. Як зазначає відомий сербський лінгвіст В. Митринович, "на протигвагу усталеній наративній нормі, принаймі у галузі минулого часу, в ... північнослов'янських мовах..., у яких – в умовах радикальної редукації претеритальних часів – функцію основного носія нарації виконує однотипний, знівельований у видовому відношенні, загальний претерит, у сербській ми є свідками збереження значної кількості претеритальних форм (крім перфекта – також аориста, плюсквамперфекта, **зовсім незначною мірою імперфекта**) – (підкреслення наше – В. Я.). Щоправда, в сербській мові помітна сильна експансія перфекта як основного наративного часу, що супроводжується зміною статусу, тобто обмеження функцій простих претеритів, аориста й імперфекта..." [22, 83]. Деталізуючи цю тезу, дослідниця також акцентує увагу на наступному: "Опозиція перфект: прості претерити в сучасній сербській літературній мові переживає суттєві перетворення. Імперфект зникає, виживає ж лише аорист, що пов'язано з його **прагматичними** функціями створення наративного тексту. ... Багатий спектр дієслівних форм в сербській мові уможливило, передовсім, більш детальну, всебічну й висвітлену в багатьох ракурсах характеристику подій" [там само, 93]. Підсумовуючи цю тезу, дослідниця підкреслює, що на всьому ареалі поширення сербської мови помітна експансія перфекта як загального претерита [детальніше про це див.: там само, 83-96].

Якщо про аорист наразі можна говорити як про живу вербальну категорію

(надто в мові художньої літератури, меншою мірою – в розмовній мові, то, за свідченням академіка М. Івич імперфект є претеритальною формою на стадії зникнення. Особливо ж показовим в цьому плані можна вважати її тезу про те, що відсутність імперфекта у мові засобів масової інформації й розмовній мові освічених людей у Сербії та Воєводині являє собою суттєвий відступ від версії мови Вука Караджича" [детальніше про це див.: 26, 114-126]. На ту саму обставину вказує й відомий український сербіст, професор В. В. Чумак: "У ... східнослов'янських мовах, на відміну від сербської і хорватської, не вживаються прості форми минулого часу аориста й імперфекта" [24, 154].

Повертаючись до лінгвістичних опусів Л. А. Булаховського, стосовних досліджуваної нами проблематики, можна констатувати, що вчений дотримується наступної думки: в процесі історичного розвитку східнослов'янських мов при утворенні претеритальних форм основний акцент здебільшого перейшов на вид дієслова, від якого утворюються останні. Торкаючись питання дієслівного виду, академік Л. А. Булаховський, зокрема, зосереджує увагу на тому, "поширеність схожого напрямку змін промовляє за відносно стійкі мотиви, що їх зумовили. Такими мотивами, слід гадати, були. Значення флективних ознак в аористі та "проходящому" кінець кінцем при основах доконаного та недоконаного виду або призводило, при розходженні із значеннями основи, до несуттєвих (надто тонких) відтінків видових значень, або, при збігові з ними (наближенні до них), дублювало те, що **впливало із значення самої основи**" (підкреслення наше – В. Я.) [9, 316]. Таким чином, "для всіх слов'янських мов, щоправда, різною мірою, характерні форми дієслівних способів дії, непрефіксальні, праслов'янського походження, але пов'язані з відповідними індоєвропейськими, і префіксальні, що виникли в праслов'янській мові. На підставі виникнення цих двох основних способів дії, непрефіксальних і префіксальних, у подальшому стало тільки можливим формування категорії виду, недоконаного і доконаного" [20, 109].

Цікавий подальший теоретичний розвиток і підтвердження концептуальних постулатів Л.А. Булаховського щодо специфіки слов'янського дієслівного виду, причому саме на ґрунті сербської мови, унікальної в цьому відношенні, знаходимо в роботах академіка Александра Беліча, яким, за його власними словами, керувало прагнення "збагнути суть можливості розвитку двох видів у тих самих дієслів, часто-густо без великої або й жодної зміни їхнього значення" [7, 1]. Мова йде, зокрема, про так звані "класичні" двовидові дієслова: *писати*; *чути*; *именовати*, *крстити*, *ручати*, *узрокавати*, *вечерати*, *видјети*, *вјеровати*, про які ще Вук Караджич писав, що вони мають значення і недоконаного, і недоконаного виду. Отже, академік А. Беліч прагне насамперед "... підкреслити дві речі, які... самі напрошуються: вважаю, що ... в основній системі слов'янського виду ... для стабілізації й закріплення слов'янського виду мусили мати значення такі дієслова, які в *презенсі* (*теперішньому часі*) – за природою своєю – були дієсловами *недоконаного* виду, а в

претериті – знов-таки за своєю природою – мали *доконаний* вид. ... В усій видовій системі слов'янського дієслова мало бути головне – співвідношення імперфективного презенса до перфективного претерита. На мій погляд, це мали бути дієслова з префіксами, власне, дієслова з прислівниками, які точніше визначали їх сенс" [7, 10-11].

Важко переоцінити також і значення теоретичного внеску до дослідження природи, етимології й специфіки сербських двовидових дієслів, який зробила професор Ірена Грицкат у своєму класичному дослідженні "Про деякі видові особливості сербохорватського дієслова", метою якого є "показати, що існують особливості, стосовні сербохорватського дієслова, які не притаманні більшості сучасних слов'янських мов, принаймні, не такою мірою, якою вони прослідковуються у цій мові. Якщо говорити коротко, ці особливості полягають у наступному: сербохорватська мова розвинула незвичайне для слов'янської дієслівної системи багатство у царині двовидових дієслів, за рахунок певного приглушення інтенсивності, стосовної префікса" [17, 65]. Дослідниця застосовує цілком виправданий інтегрований підхід до вивчення двовидових дієслів. У полі її зору не лише наявний семантичний спектр останніх, а й принаймні приблизний час їх появи в мові: "Аналіз свідчить, що двовидовими стають у мові більш нові дієслова (" чим вони новіші, тим частіше у них простежується ця риса, або ж більш нові семантичні відгалуження старих дієслів. У цих останніх це явище спостерігається часто в тих випадках, коли новий семантичний відтінок означає переосмислення явища, котре давно вже має свою назву в мові, нову символіку старої дії, певний результат тощо. ... У таких випадках дієслова, які були раніше імперфективними, набувають і перфективного значення, без використання префіксації" [17, 129].

Професор І. Грицкат також детально аналізує можливості й характер префіксації й доходить загального вагомого теоретичного висновку, стосовно місця й специфіки сербохорватського двовидового дієслова серед інших слов'янських: "У результаті проведеного розбору сербськохорватських префіксів, доходимо висновку що в цій мові немає жодного префікса, який би чітко усвідомлювався як морфологічний засіб простої префіксації (на зразок рос. -с, який, приєднуючись навіть і до новітніх дієслів, вносить до їхнього значення чисту перфективність: *сформулировать*). Подібну компенсацію між кількістю двовидових дієслів й можливостями префіксації можна простежити і в інших слов'янських мовах, а положення сербськохорватського дієслова слід визнати більш архаїчним, й при тому типово південнослов'янським..." [17, 130].

Про те, наскільки багатогранною й неоднозначною є проблематика слов'янського дієслівного виду, окреслена свого часу академіком Л. А. Булаховським, переконливо свідчать і лінгвістичні дослідження академіка М. Івич, зокрема її відома робота "Про так звані "видові пари" – під новим

кутом зору", в якій авторка ставить низку питань, пов'язаних з іншим ракурсом даної лінгвістичної проблеми на прикладі так званих "класичних" видових пар сербських дієслів: "З огляду на те, що в лінгвістиці не існує єдиної думки щодо того, який теоретичний статус повинні мати так звані типові "видові пари" (питання тут стоїть так: **чи йдеться в даному випадку про дві чи лише про одну лексичну одиницю, реалізовану, однак, у двох аспектуальних версіях?** – підкреслення наше – В. Я.) ми звертаємо увагу на феномен "існування пар", що ілюструється у кореляції сербських дієслів (1) *прати/опрати*, з одного боку, й (2) *разводити се/развести се*, з іншого. ... Результати проведеного аналізу тільки підтверджують, наскільки має рацію та частина науковців, яка особливо наголошує на заплутаності питання, про яке йдеться. "Винуватцем" такого стану справ, зазвичай, є лексична семантика дієслова, ... й поєднання цієї семантики з певними синтаксичними значеннями" [18, 1].

Аби підтвердити заплутаність і неоднозначність семантичного статусу подібних дієслів у сербській мові, дозволимо собі навести деякі аргументи з галузі практичного аспекту мовної реалізації "класичних" сербських двовидових дієслів або ж дієслів, дуже близьких до них за своїм семантико-експерсивним наповненням, в тому сенсі, який особливо колоритно простежується в перекладах сербського художнього прозового дискурсу спорідненими східнослов'янськими мовами – російською й українською, а також навпаки – подібного російського дієслова – сербською. Перший приклад інтерпретації твору І. Андрича українською мовою відзначається доволі характерною рисою, – відсутністю в перекладі прямого відповідника:

"*Kao uvijek kad bi ugledao žensku lepotu, on izgubi i tili čas svaki račun o vremenu i istinskim odnosima i svako razumevanje za stvarnost koja rastavlja ljude jedne od drugih*" [6, 98-99], "*Всякий раз при виде красивой женщины Джержезел сразу же забывал о времени, о границах, разделяющих людей, и терял всякое чувство реальности*" [1, 41]. Не виключено, що в цьому випадку перекладач не випадково уникає буквального перекладу форми умовного способу дієслова ("*bi ugledao*" – "*при виде*"), вжитої в оригіналі в яскраво вираженому претеритальному значенні, до того ж, підкріпленої словосполученням ("*kao uvijek*" – "*всякий раз*"), – за допомогою відповідної претеритальної форми російського дієслова в оповіданні І. Андрича.

Ще далі від потенційно очікуваного еквівалента сербської форми перфекта в плані своєї семантики – наявна в українському перекладі уривку з літературного твору Е.Коша претеритальна форма дієслова ("*увиђао сам*" – "*не признавался*").

"*Maда сам то крио и од себе, увиђао сам да он полако, али сигурно, осваја и моје интересовање...*" [4, 57-58], "*Я сам не признавался собі в тому, що кит запалив мою уяву, і в мене уже виробилася звичка говорити про нього...*" [3, 35].

А от сербський відповідник російської претеритальної конструкції з поетичного дискурсу С. Єсеніна можна вважати доволі промовистим, принаймні в тому розумінні, що російській темпоральній конструкції, утвореній від дієслова доконаного виду, в сербському перекладі відповідає

са́ме форма сербського аориста:

"Я сегодня **увидел** в пуще

След широкий колес на лузу" [2, 181],

"**Видех** данас у шуми пре мрака

Траг широких точкова у лузу" [5, 35].

З приводу останньої сербської синтетичної претеритальної форми професор М. Чорац слушно зазначає наступне: "Навіть і тоді, коли видовий елемент впливає на виражальну силу аориста, й, незважаючи на те, що вид є окремою категорією, яку необхідно відокремити від часового значення, не можна сказати, що виразність аориста не залежить від цього елемента... Оповідь за допомогою аориста є більш імпресивною, ніж ... за допомогою перфекта, який дає лише поняття про минулу дію в плані її пов'язаності з часом" [25, 66].

Таким чином, переходячи до висновків, можна стверджувати, що переклад сербських претеритальних конструкцій спорідненими східнослов'янськими мовами віддзеркалює не лише закладений в сербських претеритальних формах семантико-експресивний потенціал, а й потенційні виражальні можливості синтетичних претеритальних форм, які були українською й російською мовами давно втрачені. З цього приводу академік Л. А. Булаховський писав, що "перекладач часто переборює труднощі, далеко більші, бо не має тієї свободи, якою користується автор, і примушує за самою природою свого завдання зважати на настанови автора – знаходити в мові, на яку він перекладає, засоби вираження, еквівалентні (рівно вартні) тим, які автор обрав із **своїї рідної мови**" [12, 240].

Як скрупульозний лінгвіст-історик академік Л. А. Булаховський створив солідну наукову базу для подальшого розвитку перспективного мовознавчого напрямку, пов'язаного з питаннями розвитку претеритальних часів дієслова й дієслівного виду на всьому ареалі поширення слов'янських мов. Крім того, видатний славіст ХХ століття, спроектував дану проблематику не лише на дослідження діахронічного характеру, а й на сучасний (в широкому розумінні цього поняття) синхронний стан кожної з них, геніально передбачивши, зокрема, появу найдзвичайно цікавої й змістовної, нової хвилі лінгвістичних досліджень з російської аспектології, стосовних нових поглядів на начебто усталені видові параметри російського дієслова. Ці роботи, безсумнівно, безпосередньо перегукуються з розглянутими вище роботами академіка М. Івич та професора І. Грицкат. Так, наприклад, в роботах М. Я. Гловинської запропоновано нові способи опису видових значень дієслова на базі семантичних ознак і водночас пропонується новий принцип опису, котрий полягає в тому, що значення грамам доконаного й недоконаного виду вивіряються з повного лексикографічного тлумачення дієслова, а також розглядаються питання, стосовні розмежування лексичного й видового значення всередині видової пари [детальніше про це див., напр.: 13, 14, 15]. Таке багатовекторне бачення даної проблеми доповнюється, скажімо, змістовними дослідженнями С.О Карпунхіна, в яких на основі об'єктивних даних критикується загальноприйнята в російській аспектології концепція видових пар дієслова [детальніше про це див.: 19].

ЛИТЕРАТУРА:

1. Андрич И. Пут Алије Джержелеза (Джержелез в Сараеве) // Избранное. – М.: Худож. литература, 1976. – 605 с.;
2. Есенин С. Избранное. – Смоленск.: Русич, 2002. – 640 с.;
3. Кош Е. Великий Мак: Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1989. – 479 с.;
4. Кош Е. Чудновата повест о киту великом такође званом Велики Мак // Егерић М. Антологија савремене српске сатире. – Нови Сад: Книжевна заједница Новог Сада, 1978. – 464 с.;
5. *Hajletine pesme Sergeja Jeseњina*. – Београд: Просвета, 2001. – 149 с.;
6. *Andrić I. Put Alije Đerzeleza (Đerzelez u Sarajevu)* // *Antologija srpske proze (Sastavio Velibor Gligorić)*. – Т. II. – Београд: Grafički zavod, 1995.–383 с.;
7. *Белић А.* О глаголима са два вида // *Јужнословенски филолог*. – XXI књ, 1-4. – Београд: САНУ, 1955-1956. – С. 1-13.;
8. *Булаховский Л. А.* Александр Афанасьевич Потенба (К шестидесятилетию со дня смерти). – К.: Изд-во КГУ им. Т. Г. Шевченко. – 45 с.;
9. *Булаховський Л. А.* Вибрані праці в п'яти томах. – Т. 2 – К.: Наук. думка, 1977. – 631 с.;
10. *Булаховський Л. А.* Вибрані праці в п'яти томах. – Т. 3. – К.: Наук. думка, 1978. – 592 с.;
11. *Булаховский Л. А.* Исторический комментарий к русскому литературному языку. – К: Рад. школа, 1958. – 488 с.;
12. *Булаховский Л. А.* Нариси з загального мовознавства. – К: Рад. школа, 1955. – 247 с.;
13. *Гловинская М.Я.* Многозначность и синонимия в видео-временной системе русского глагола. – М.: Русские словари; Азбуковник, 2001. – 320 с.;
14. *Гловинская М.Я.* Семантические типы видовых противопоставлений русского глагола. – М., 1982. – 155 с.;
15. *Гловинская М. Я.* Теоретические проблемы видео-временной семантики русского глагола. Дис. ... доктора филол. наук. – М., 1986. – 377 с.;
16. *Горишкова К. В., Хабургаев Г. А.* Историческая грамматика русского языка. – М.: Высш. школа, 1981. – 359 с.;
17. *Грицкат И.* О неким видским особеностима српскохрватског глагола // *Јужнословенски филолог*. – XX књ. 1-4. – Београд: САНУ, 1957-1958. – С. 65-128.;
18. *Ивић М.* О тзв. видским "парњацима" из новог угла // *Јужнословенски филолог*. – LVII. – Београд: Чигоја штампа, 2001. – С. 1-5.;
19. *Карпухин С. А.* К вопросу о видовых парах глаголов в русском языке // *Вестник СамГУ*. – № 3. – Самара, 1999. – С. 78-90.;
20. *Исторична типологија слов'янських мов*. – Ч. 2. – К.: Довіра, 2008. – 264 с.;
21. *Маслов Ю. С.* Избранные труды. Аспектология. Общее языкознание. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 840 с.;
22. *Митринович В.* Эквиваленти општег претерита польског и руског језика у савременом српском наративном тексту (статус и функције протих претерита као пандана польских и руских облика прошлог времена у најновијим српским преводима // *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. – XL/1. – Нови Сад, 1997. – С. 83-96.;
23. *Селванова О. О.* Сучасна лингвистика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: доккілля-К, 2006. – 716 с.;
24. *Чумак В. В.* Темпоральні форми словенського дієслова і сербсько-хорватсько-східнослов'янський граматичний контекст // *Мовознавство*. – № 2-3. – К., 2003. – 151-157.;
25. *Ćorac M.* *Stilistika srpskohrvatskog književnog jezika*. – Београд: Научна knjiga, 1974. – 291 с.;
26. *Ivić M.* Jedno poređenje Vukovog jezika sa našim današnjim književnim jezikom. – Novi Sad: Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku, 1957.– Т. I.– С. 114-126.;
27. *Mitriновић В.* Neka zapazanja o srpskohrvatskom aoristu kao prevodnom ekvivalentu poljskog opšteg preterita u narativnom tekstu // *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. – XXXIX/1. – Нови Сад, 1996. – С. 7-21.;
28. *Poljanec F.* *Istorija srpskohrvatskog književnog jezika*. – Београд: Narodna prosveta, 1931. – 281 s.